

1856 ve 1859 yıllarında ağabeyi Mâcid'den ülke idaresini almak üzere teşebbüse geçtiyse de başarılı olamadı. 1859'daki ikinci teşebbüsünden sonra Bombay'a sürgüne gönderildi ve orada iki yıl kaldı. Sultan Mâcid'den sonra Zengibar sultanı olan Bergaş (7 Ekim 1870), Zengibar yanında Pemba, Lamu yarımadası, Kismayu, Barava, Marka, Makdişu ve Varşeyh bölgelerinde de hâkimiyetini sürdürdü.

Köle alım satımı Seyyid Saîd devrinde beri Zengibar'da da önemli bir ticaret konusu idi. Bu işle meşgul olan müslüman tüccarlar ülkede iktisadî bir güç oluşturuyorlar ve bölgeye herhangi bir Avrupa sömürge idaresinin girmesine engel oluyorlardı. İngiltere bu iktisadî gücü ortadan kaldırmak ve bölgeye hâkim olmak gayesiyle ülkesinde köle ticaretini yasaklaması için Bergaş'a baskı yaptı. Nihayet Sir John Kirk'ün tehdidi ve Sir Bartle Frere'in gayretleriyle 5 Haziran 1873'te Bergaş ülkesinde esir ticaretine son veren kanunu imzaladı. John Kirk bu hadiseden sonra Bergaş'ın özel danışmanı olarak 1886'ya kadar ülkede kaldı. Diğer taraftan 1877'de Lloyd Matthews Seyyid Bergaş'a askerî danışman olarak gönderildi ve onun yardımıyla 500 kişilik bir ordu kuruldu. Bu ordu köle ticareti yapan müslüman Araplar'la devlet adına mücadeleyi sürdürdü. Ancak İngilizler bölgeye hâkim olduktan sonra köle ticaretine kendi yönetimleri altında devam ettiler. Daha önce Portekizliler'i Doğu Afrika kıyılarından çıkaran müslüman Araplar iktisadî güçlerini kaybettikleri için sömürge güçlerine karşı mücadele edemediler.

Bergaş dönemi Afrika'nın doğu sahillerinde ve Zengibar'da İngiliz ve Fransız sömürge mücadelelerinin başlangıç dönemi oldu. Daha sonra aynı bölgeler Almanlar'ın da dikkatini çekti. Bugün Kenya topraklarında bulunan Lamu'nun ku-

zey sahilindeki Witu ve komşu Sevâhîlî toprakları bölgedeki Avrupalı sömürgeci güçlerden Almanlar tarafından "himaye edilen bölge" olarak ilân edilince (1885) Seyyid Bergaş durumu sert bir şekilde protesto etti. Almanya Zengibar açıklarına beş savaş gemisi göndererek Seyyid Bergaş'a himayeyi kabul etmesi için 24 saat süre tanıdı. Sonunda Sultan Bergaş durumu kabullenmekten başka çare bulamadı. Bunun üzerine Almanya Fransızlar'la birlikte bir heyet kurarak Sultan Bergaş'ın hâkimiyeti altındaki toprakları tesbite başladı. 1886'da İngiltere ve Almanya bölgede Sultan Bergaş'ın hâkimiyet sınırlarını belirleyen bir anlaşma imzaladılar. Sultan Bergaş bu anlaşmayı incelemek üzere altı aylık bir süre tanınmasını istediysen de İngiltere Dışişleri Bakanlığı anlaşmanın derhal imzalanmasını ve gereği üzere icraata geçilmesini istedi. Sınırların ve kendi yetkilerinin tesbiti hususunda görüşleri alınmadan böyle bir karara gidilmesi Sultan Bergaş'ı fevkalâde üzdü ve onurunu kırıdı. Sonunda 7 Aralık 1886'da anlaşma imzalandı. Daha sonra Şubat 1888'de baba vatani Uman'ı ziyarete giden Sultan Bergaş aynı yıl 26 Mart'ta Zengibar'a döndü ve dönüşünden beş gün sonra elli bir yaşında vefat etti.

Bütün bu siyasî mücadeleler sırasında da Bergaş ulaştırma ve haberleşme konusunda önemli işler başarmıştır. 1872'de British India Steam Navigation Company, Aden-Zengibar arasında deniz yolundan aylık posta hizmetine başladı. 1879'da Eastern Telegraph Company, telgraf hattını kurarak, ülkeyi bütün dünya ile haberleşmeye açtı. Ayrıca ülkesine su kanalları açtırmak ve devamlı gemi seferleri koydurmak suretiyle de hizmet eden Bergaş Zengibar'ı Afrika'nın önemli ticaret merkezlerinden biri haline getirmiş, 1875'te İngiltere, Portekiz ve Fransa'yı ziyaret ederek Bû Saîd hâ-

nedanından Avrupa'ya giden ilk sultan olmuştur. Osmanlı Devleti ile de iyi ilişkiler kuran Bergaş'a Sultan II. Abdülhamid 1879'da Mecidi nişanı göndermiş ve bu münasebetle gelen Arapça teşekkürnâmeye 1880'de Bâbü'lî'den cevap verilmiştir (BA, Yıldız Tasnifi, nr. 553/312, Ks. 18, Zrf. 93, Kar. 36).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Yıldız Tasnifi, nr. 553/312, Ks. 18, Zrf. 93, Kar. 36; R. F. Burton, *Zanzibar*, London 1872, I, 304; R. N. Lyne, *Zanzibar in Contemporary Times*, London 1905, s. 39; W. H. Ingrams, *Chronology and Genealogies of Zanzibar Rulers*, Zanzibar 1926; R. Said-Ruete, *Said b. Sultan*, London 1929; a.mlf., "Die Al-Bu-Said Dynastie in Arabien und Ostafrika", *Isl*, XXV (1932), s. 237-246; C. U. Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Delhi 1933, XIII, 4; Cevdet, *Tezâkir*, IV, 195-196; R. Coupland, *The Exploitation of East Africa (1856-1890)*, London 1939, s. 107, 188, 204; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, 283; W. Phillips, *Oman: a History*, Beirut 1971, s. 135-137, 143-149; Abdullah Saleh Farsi, *Seyyid Sa'îd b. Sultan: 1804-1856*, New Delhi 1986, s. 17-27; Ahmad Hamoud el-Maamiry, *Omani Sultans in Zanzibar (1832-1964)*, New Delhi 1988, s. 18-22; R. J. Gavin, "The Bartle Frere Mission to Zanzibar", *The Historical Journal*, V/2, Cambridge 1962, s. 130; C. H. Becker, "Bergaş", *İA*, II, 538-539; a.mlf. — C. F. Beckingham, "Barghash", *El²* (İng.), I, 1043; a.mlf., "Bergaş", *İDMİ*, IV, 414-415; A. Grohmanh, "Zengibar", *İA*, XIII, 532-533; C. F. Beckingham, "Bû Sa'îd", *El²* (İng.), I, 1282-1283.

MUSTAFA L. BİLGE

BERGSTRÄSSER, Gotthelf

(1886-1933)

Sâmî dilleri uzmanı
Alman şarkiyatçı.

5 Nisan 1886'da Oberlosa'da doğdu. Babası ve dedesi Almanya'nın Sachsen eyaletindeki Plauen şehrinin Protestan rahiplerindendi. İlk öğrenimini Plauen'de gördü. Leipzig Üniversitesi'nde meşhur müsteşrik August Fischer'den felsefe, Sâmî dilleri ve Arapça dersleri aldı (1904). Üniversiteyi bitirdikten sonra çeşitli liselerde görev yaptı. Daha sonra Leipzig Üniversitesi'nde doktorasını verdi (1911) ve Sâmî dilleriyle İslâm ilimleri sahalarında doçentlik unvanı aldı (1912). Çıktığı Ortadoğu gezisinde (1914) Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'ı ziyaret etti; bu arada Suriye ve Filistin lehçelerini öğrendi. I. Dünya Savaşı sırasında Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde profesör olarak görev yaptı (1915-1918). Daha sonra Berlin (1919), Königsberg (1919), Breslau

Sultan
Bergaş
b. Saîd
adına
1299'da (1882)
basılan
bakır
sikke
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teşhir,
nr. 888)

(1922), Heidelberg (1923) ve Münih (1926) üniversitelerinde Sâmi dilleri ve İslâmî ilimlerle ilgili dersler okuttu. Kahire Üniversitesi'ne misafir profesör olarak ilk gidişinde (1930) Arap dilinde nahvin gelişimi ve ikinci gidişinde ise (1932) Musul halk ağızları üzerine konferanslar verdi (nşr. Dr. Hamdî el-Bekrî ve Halîl Asâkir, *et-Teṭāvuṣū'n-nahṭ li-luḡati'l-'Arabīyye*, Kahire 1929, 1982). Ayrıca Almanya'da yayımlanan, şarkiyatçıların çalışmaları ile ilgili ünlü *Orientalistische Literaturzeitung*, *Beiträge zur semitischen Philologie und Linguistik* ve *Orient und Antike* adlı ilmî dergilerin de editörlüğünü yaptı. Şiddetli bir Nazizm düşmanı olan ve antisemitizme şiddetle karşı çıkan Bergsträsser, çok sevdiği dağcılık sporu için gittiği Alpler'in Berchtesgaden yakınındaki Watzmann tepesinde geçirdiği bir kaza sonucu kırk yedi yaşında öldü (18 Ağustos 1933).

Eserleri. Bergsträsser'in Arap ve Sâmi dilleri, Ârâmîce ve lehçeleri, Arap edebiyatı, İslâm ilimleri ve Türk dili üzerine olmak üzere başlıca dört gruba ayrılabilen eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Die Negationen im Koran* (Leipzig 1911). Kur'an'daki nefyî edatlarıyla ilgili olan eser müellifin doktora tezidir. 2. *Die Geschichte des Qorāntexts*. Theodor Nöldeke'nin I. cildini (Leipzig 1909), Friedrich Schwally'nin de II. cildini (Leipzig 1919) hazırladığı *Geschichte des Qorans*'ın III. cildir (Leipzig 1929). 3. *Ḥunain ibn Ishāq und seine Schule* (Leiden 1913). Bu eserde, Huneyn b. İshak'ın Hipokrat ve Galen'in tıpla ilgili eserlerinden yaptığı çeviriler başta olmak üzere Grek kaynaklarından yapılan tercümelere çerçevesinde Grek düşüncesini ele almaktadır. 4. *Hebräische Grammatik*. Wilhelm Gesenius'un *Hebräische Grammatik*'i üzerine yapılmış bir çalışma olup sadece iki kısmı yayımlanmıştır (*Einleitung, Schrift- und Lautlehre*, Leipzig 1918, 1929). 5. *Einführung in die semitischen Sprachen* (München 1928). Sâmi dilleriyle ilgili olan bu eser genel bir girişten sonra Sâmi dillerini tek tek ele almaktadır. 6. *Hebräische Lesestücke aus dem Alten Testament*. İbrânîce bir okuma kitabıdır (1920). 7. *Plan eines Apparatus criticus zum Koran* (München 1930). Bir Kur'an kritiği olan bu esere Otto Pretzl tarafından *Die Fortführung des Apparatus criticus zum Koran* adlı bir tekmile yazılmıştır (1934). Bunlar dışındaki diğer önemli eserleri de şunlardır: *Die bisher veröffentlichten ara-*

bischen Hippokrates- und Galenübersetzungen (Leiden 1912); *Zum arabischen Dialekt von Damaskus* (Hannover 1924); *Nichtkanonische Koranlesarten im Muhtasab des Ibn Ginni* (München 1933).

Ayrıca bazı kaynak eserleri de Arapça olarak neşretmiştir. İbn Hâleveyh'in *Muḥtaṣar fî şevâzî'l-Kur'ân*'ı (*Ibn Ḥalawaih's Sammlung Nichtkanonischer Koranlesarten*, Kahire 1934) ve İbnü'l-Cezerî'nin *Ġāyetü'n-nihāye fî ṭabaḳāti'l-kurrā'* adlı eseri (*Das Biographische Lexikon der Koranlehrer*, Kahire 1932-1935) bunlardandır. Ancak ölümü üzerine bu ikincisini talebesi Otto Pretzl tamamlamıştır.

Bergsträsser'in çeşitli ilmî dergilerde yayımlanan makalelerinden bazıları şunlardır: "Sprachatlas von Syrien und Palästina" (*Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, Wiesbaden 1915, c. XXXVIII, s. 169-222); "Das Kitāb al-Lāmāt des Aḥmad b. Fāris" (*Islamica*, Lipsiae [Leipzig] 1924, c. I, s. 77-99); "Zur Phonetik des Türkischen nach gebildeter Konstantinopler Aussprache" (*ZDMG*, 1918, c. LXXII, s. 233-262. Türkçe tercümesi *Türk Fonetik* adıyla ayrıca basılmıştır, İstanbul 1936); "Türkische Schattenspiele" (*OLZ*, 1925, c. XXVIII, s. 424-431); "Die neue Türkische Stenographie System Benaraja" (*Zeitschrift des Deutschen Vereins für Buchwesen und Schrifttum*, 1923, c. VI, s. 106-111); "Die Koranlesung des Hasan von Basra" (*Islamica*, Lipsiae 1926, c. II, s. 11-57); "Koranlesung in Kairo" (*Isl.*, 1932, c. XX, s. 1-42; 1933, c. XXI, s. 110-140); "Verneinungs- und Fragepartikel und Verwandtes im Kur'ân" (*Leipziger Semitistische Studien*, Leipzig 1914, c. V, sy. 4); "Anfänge und Charakter des juristischen Denkens im Islam" (*Isl.*, 1925, c. XIV, s. 76-81); "Zur Methodie der fiqh-Forschung" (*Islamica*, Lipsiae 1930, c. IV, s. 283-294); "Ḥunain ibn Ishāq über die syrischen und arabischen Galen-Übersetzungen" (*Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, Leipzig 1925, c. XVII, sy. 2, s. I-XV, 1-101); "Neue Materialien zu Ḥunain ibn Ishāq's Galen-Bibliographie" (*Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, Leipzig 1932, c. XIX, sy. 2, s. 7-108); "Die Quellen von Jāqūt's Iršād" (*ZDMG*, 1911, c. LXV, s. 797-811; *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, Leipzig 1924, c. II, s. 184-218); "Zur ältesten Geschichte der kufischen Schrift" (*Zeitschrift des Deutschen Vereins für Buchwesen und Schrifttum*, 1919, c. II, s. 49-66).

BİBLİYOGRAFYA:

H. Ritter, "Gotthelf Bergsträsser (1886-1933) zum Gedächtnis" (İbn Hâleveyh, *Muḥtaṣar fî şevâzî'l-Kur'ân* [nşr. G. Bergsträsser] içinde), Kahire 1934, s. 1-3; İbnü'l-Cezerî, *Ġāyetü'n-nihāye*, II, 411; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 64, 190, 198, 237, 283, 327, 328, 367, 368, 369; M. A. Palau, *Catalogo de Autores de la Biblioteca (Seccion Europea)*, Tetuan 1953, s. 19; Zirikli, *el-A'lam*, II, 141; J. Fück, *Die Arabischen Studien in Europa*, Leipzig 1955, s. 311-312; J. D. Pearson, *Index Islamicus 1906-1955*, London 1958, s. 57, 58, 101, 103, 170, 174, 266, 299, 341, 471, 538, 703, 708, 726, 802, 811; A. S. Fulton — M. Lings, *Second Supplementary Catalogue of Arabic Printed Books in the British Museum*, London 1959, s. 106, 212-213, 319, 330, 529-530; R. Y. Ebied, *Bibliography of Medieval Arabic and Jewish Medicine and Allied Sciences*, London 1971, s. 81; D. Grimwood — J. D. Hopwood — J. D. Pearson, *Arab Islamic Bibliography*, Sussex 1977, s. 10, 86, 185; Seyyed Hossein Nasr, *An Annotated Bibliography of Islamic Science*, Tahrān 1358/1978, II, 51, 55, 56, 70, 100, 208; K. Schwarz, *Der Vorder Orient in den Hochschulschriften Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*, Berlin 1980, s. 305, 435; Necib el-Akikî, *el-Müsteşri-kün*, Kahire 1980, II, 450-451; Âyide İbrâhîm Nusayr, *el-Kütübü'l-'Arabīyyetü'l-lefi nüşiret fî Mısr beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 19, 70, 102; Mişâil Cühâ, *Dirâsâtü'l-'Arabīyye ve'l-İslâmiyye fî Ūrubbâ*, Beyrut 1982, s. 200-201; Afif Abdurrahman, *el-Cühādü'l-lü-gaviyye ḥilâle'l-kamî'r-râbi'* 'aşerü'l-hicrî, Riyad 1403/1983, s. 117, 154, 196, 483, 484, 486, 490, 496; I. Wolfson, "el-Müsteşri-k Gott-helf Bergstraesser", *er-Risâle*, I/19, Kahire 1352/1933, s. 19-22; M. Meyerhof, "Gotthelf Bergsträsser", *ISIS*, XXV (1936), s. 60-62; H. Gottschalk, "Gotthelf Bergsträsser", *Isl.*, XXIV (1937), s. 185-191; TA, VI, 173; M. Plessner, "Bergstraesser, Gotthelf", *EJd.*, IV, 622.

CENGİZ KALLEK

BERİD

(برید)

İslâm devletlerinde istihbarat ve posta teşkilâtına verilen ad.

Kelimenin aslı hakkında değişik görüşler vardır. Latince "posta hayvanı" mânasındaki *veredustan* geldiğini iddia edenler bulunduğu gibi Arapça olduğunu veya Farsça "kesik kuyruklu" anlamına gelen *bürîde-dümden* alındığını söyleyenler de vardır. Zira İranlılar diğer hayvanlardan kolayca ayırt edebilmek için posta hizmetindeki hayvanların kuyruklarını keserlerdi. Berîd kelimesi "süvari, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, postaya verilen yazılar ve dosyalar, resmî işlerle ilgili posta" gibi çeşitli mânalarda kullanılmıştır. Berîd teşkilâtı Sâsânîler ve Bizans'ta